

CZU: 349.6

DOI 10.5281/zenodo.15552898



Mihaela PASCAL*
mihaelapascal2018@gmail.com

CONSIDERAȚII ASUPRA RĂSPUNDERII PATRIMONIALE A ANUMITOR SUBIEȚI ÎN DOMENIUL GESTIONĂRII DEȘEURILOR

***Adnotare:** Articolul analizează particularitățile răspunderii patrimoniale în domeniul gestionării deșeurilor, cu accentul pus pe diversitatea subiecților implicați: producători, consumatori, persoane cu funcție de răspundere, persoane juridice, coproprietari, minori și victime ale prejudiciului ecologic. Studiul identifică neclaritățile legislative actuale și propune soluții de lege ferenda pentru nuanțarea și eficientizarea regimului de răspundere, inclusiv prin extinderea noțiunii de persoană cu funcție de răspundere și instituirea unor mecanisme speciale privind recuperarea prejudiciilor. În contextul protecției mediului și al aplicării principiului „poluatorul plătește”, cercetarea subliniază importanța responsabilizării actorilor implicați în circuitul deșeurilor și necesitatea unei abordări diferențiate, adaptate fiecărei categorii de subiecți.*

***Cuvinte-cheie:** răspundere patrimonială, gestionarea deșeurilor, subiecți ai răspunderii, responsabilitatea extinsă a producătorului, răspunderea coproprietarilor, responsabilitatea persoanei cu funcție de răspundere, răspunderea minorilor, principiul „poluatorul plătește”.*

CONSIDERATIONS ON THE PROPERTY LIABILITY OF CERTAIN SUBJECTS IN THE FIELD OF WASTE MANAGEMENT

***Annotation:** The article analyzes the particularities of property liability in the field of waste management, focusing on the diversity of the subjects involved: producers, consumers, persons holding positions of responsibility, legal entities, co-owners, minors, and victims of environmental damage. The study identifies current legislative ambiguities and proposes lege ferenda solutions to clarify and improve the liability regime, including the extension of the concept of „person holding a position of responsibility” and the establishment of special mechanisms for the recovery of damages. In the context of environmental protection and the application of the „polluter pays” principle, the research emphasizes the importance of holding all actors involved in the waste circuit accountable and the necessity of a differentiated approach tailored to each category of subjects.*

***Keywords:** property liability, waste management, liability subjects, extended producer responsibility, co-owners’ liability.*

* Doctorandă, Școala Doctorală „Științe penale și drept public”; Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al Republicii Moldova, asistent universitar, Catedra „Drept privat”, Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al Republicii Moldova (ROR: <https://ror.org/036kvxa54>), e-mail: academia@mai.gov.md; ORCID ID: 0000-0003-2018-4495, mihaelapascal2018@gmail.com

1. INTRODUCERE

În contextul creșterii economice și demografice, iar odată cu aceasta și a nivelului de producere, cantitatea deșeurilor devine o problema ce afectează calitatea vieții pe Terra, în mod agresiv afectând calitatea mediului natural și celui construit. Or, în unanimitate, astăzi se consideră că deșeurile constituie cea mai mare amenințare la adresa mediului și a sănătății persoanei, fiind cauza principală a schimbărilor climatice prin care trece întreaga omenire, prin afectarea directă a tuturor proceselor vitale.

Fiind o problemă specifică tuturor țărilor lumii, pentru Republica Moldova provocările se concentrează în jurul problematicii de gestionare ineficientă a deșeurilor, mai ales ale celor municipale. Principala cauză a problemei respective este lipsa infrastructurii adecvate pentru reciclarea și tratarea deșeurilor periculoase, la care se adaugă nevoia crescută de conștientizare și educație în rândul populației privind importanța reducerii generării de deșeuri și a reciclării, inclusiv la întreprinderi.

În acest context, stabilirea subiecților răspunzători pentru prejudiciile aduse mediului prin gestionarea necorespunzătoare a deșeurilor capătă o importanță deosebită în privința realizării obiectivelor de protecție a mediului și dezvoltării durabile. În special, analiza va viza distincția dintre diferitele forme ale răspunderii patrimoniale, va examina interacțiunea dintre principiile de drept civil, drept contravențional și drept al mediului și va evidenția aplicabilitatea principiului „poluatorul plătește” în contextul deșeurilor.

Scopul studiului constă în realizarea unei analize detaliate privind regimul juridic al răspunderii patrimoniale pentru prejudiciile aduse mediului prin gestionarea necorespunzătoare a deșeurilor. În special, sunt examinați subiecții asupra cărora se răsfrânge această răspundere, modul de distribuție a obligațiilor între aceștia, precum și principalele lacune și propuneri de *lege ferenda*. Cercetarea are drept obiectiv clarificarea distincțiilor dintre diferitele categorii de subiecți răspunzători, compararea legislației Republicii Moldova cu legislația europeană relevantă și formularea de propuneri pentru perfecționarea cadrului normativ intern.

Prin urmare, studiul de față își propune nu doar să clarifice regimul juridic actual, ci și să contribuie la îmbunătățirea cadrului normativ și practic, astfel încât principiile fundamentale ale protecției mediului și echității patrimoniale să fie respectate în mod eficient. Importanța temei abordate este susținută de multiplele implicații economice, sociale și ecologice pe care le generează gestionarea defectuoasă a deșeurilor, atât pe termen scurt, cât și pe termen lung, asupra comunităților locale și mediului înconjurător.

2. METODOLOGIE

Întru atingerea scopului prestabilit, au fost aplicate metode de cercetare teoretice și practice relevante pentru analiza răspunderii patrimoniale în domeniul gestionării deșeurilor. La nivel teoretic, s-au utilizat: metoda analizei normelor legale aplicabile (Legea nr. 209/2016 privind deșeurile, Codul civil al Republicii Moldova); metoda sintezei opiniilor doctrinare naționale și europene privind natura și condițiile răspunderii patrimoniale; metoda interpretării reglementărilor privind prejudiciul ecologic și a principiilor de drept al mediului; metoda analogiei între regulile răspunderii civile generale și cele aplicabile răspunderii de mediu; metoda modelării scenariilor juridice ipotetice referitoare la aplicarea răspunderii pentru prejudiciile cauzate de subiecți diferiți (producători, consumatori, co-proprietari, persoane juridice). La nivel aplicativ, s-a recurs la observația practicii legislative și a jurisprudenței naționale și europene în materie de reparare a prejudiciilor de mediu.

3. DISCUȚII

Un aspect destul de important la aplicarea răspunderii patrimoniale pentru încălcarea legislației în domeniul gestionării deșeurilor îl constituie identificarea subiectului responsabil și a calității sale în procesul gestionării deșeurilor. Astfel, în vederea enumerării subiecților răspunzători de prejudiciul adus mediului prin încălcarea dispozițiilor legale ce reglementează domeniul gestionării deșeurilor vom începe de la producătorul acestora, și nu de la cel ce contribuie la transformarea produselor în deșeuri care, de obicei, este consumatorul sau operatorul economic ce le utilizează în procesare.

3.1. Răspunderea producătorului

Potrivit art. 12 alin. 2 din Legea nr. 209/2016¹, responsabilitatea extinsă a producătorului (REP) reprezintă *totalitatea de obligații de ordin financiar și/sau organizatoric impuse producătorilor, în mod individual sau colectiv, pentru recuperarea și valorificarea sau reciclarea produselor scoase din uz sau devenite deșeuri*. În esență, norma citată explică în ce ar consta responsabilitatea extinsă a producătorului, atunci când menționează că *activitățile pentru aplicarea responsabilității extinse a producătorului vizează măsurile de acceptare a produselor returnate și a deșeurilor care rămân după utilizarea respectivelor produse, precum și gestionarea ulterioară a deșeurilor și asigurarea financiară pentru aceste activități în două moduri:*

a) în mod individual – pentru produsele destinate altor utilizatori decât gospodăriile casnice, inclusiv pentru produsele utilizate în scop propriu de către producător;

b) în mod colectiv – pentru produsele comercializate destinate consumului în gospodăriile casnice.

Cu alte cuvinte, și cu ocazia scrierii altor lucrări, menționăm că REP implică transferul responsabilității (din punct de vedere financiar și organizațional) de la guverne/municipalități la producători². Totuși, conținutul acestei norme rămâne a fi contradictoriu, odată ce în prima frază legiuitorul se referă la *obligațiile de ordin financiar*, iar în ce-a de a doua doar la *măsurile de acceptare a deșeurilor*. Rămâne de specificat caracterul financiar al responsabilității, când producătorul va primi deșeurile spre reciclare, având din această activitate chiar un avantaj financiar. Prin completarea art. 12 cu alin. (2¹) s-a precizat conținutul acestor costuri de responsabilitate, însă ele oricum sunt acoperite din veniturile obținute de producător prin reutilizare, ceea ce nu va presupune o povară financiară sub formă de sancțiune specifică răspunderii de mediu. Mai mult, aceste costuri se răsfrâng și asupra consumatorilor, atunci când sunt incluse în prețul final al produsului. În literatura națională de specialitate se afirmă că „taxele de mediu impuse importatorilor și producătorilor reprezintă contribuția consumatorilor pentru acoperirea costurilor de colectare, tratare și eliminare nepoluantă a deșeurilor de echipamente electrice și electronice, iar valoarea taxei asigură finanțarea întregului proces de colectare și reciclare, precum și îndeplinirea obiectivelor de mediu prevăzute de legislația de mediu”³.

De precizat că acest model de responsabilitate nu trebuie confundat cu efectele

¹ Legea privind deșeurile, nr. 209 din 29.07.2016. În: Monitorul Oficial al RM, Nr. 459-471 din 23.12.2016.

² PASCAL M., GUGULAN E. Responsabilitatea extinsă a producătorului – mecanism de gestionare a deșeurilor. În: Revista română de drept al afacerilor, nr. 3/2024.

³ ȘEREMET I. Responsabilitatea extinsă a producătorului în contextul mecanismului de gestionare a deșeurilor, prevăzut în legislația Republicii Moldova. În: Revista Națională de Drept, nr. 7-9 (237-239), 2020 p. 113. ISSN 1811-0770, p. 7-9.

răspunderii clasice, care trebuie aplicată de fiecare dată când producătorul nu execută obligațiile din categoria responsabilității extinse a producătorului. Se admite aplicarea față de producători a două tipuri de răspundere: una cu caracter pecuniar, ce se răsfrânge asupra tuturor producătorilor, și alta cu caracter represiv (cea prevăzută la art. 154⁴ Cod contravențional⁴), care se aplică doar producătorilor care nu respectă prevederile Legii nr. 209/2016⁵.

Astfel, în contextul noilor completări operate la Legea nr. 209/2016, producătorul se face responsabil de urmărirea ciclului de viață a produsului său, din momentul vânzării până la reciclare în calitate de deșeu. Mai mult, el suportă patrimonial și costurile de gestionare a deșeurilor în temeiul unei răspunderi pozitive, fără daună. Or, potrivit art. 29 din lege (aspectele pecuniare), costurile operaționale de gestionare a deșeurilor se acoperă:

a) în conformitate cu principiul „poluatorul plătește” – de către producătorul inițial de deșeurii sau, după caz, de deținătorul actual ori anterior al deșeurilor, care încredințează deșeurile unei unități specializate în colectare, transportare, depozitare, valorificare sau eliminare a acestora;

b) în conformitate cu cerințele de responsabilitate extinsă a producătorului – de către producătorul de produse menționate la art. 12 alin. (14), care sunt preluate de sistemele individuale sau colective de colectare separată, valorificare sau eliminare a produselor care au devenit deșeurii.

Potrivit aceleiași norme, costurile prevăzute la alin. (1) sunt acoperite în baza unui contract încheiat cu unități specializate în gestionarea deșeurilor sau cu sisteme individuale sau colective de colectare separată, tratare, valorificare sau eliminare a produselor ce au devenit deșeurii. Cheltuielile asociate cu analiza deșeurilor, monitorizarea tehnologică proprie și a factorilor de mediu, precum și cu verificarea datelor declarate, sunt suportate de către deținătorii actuali ai deșeurilor⁶.

Un alt aspect care se cere a fi menționat, în contextul responsabilității extinse a producătorului, este că legea impune și responsabilizarea unor terțe persoane, altele decât producătorul, acesta fiind deținătorul de deșeurii. În concret, la art. 29 alin. (4) din Legea nr. 209/2016 se menționează că în cazul deșeurilor abandonate și în cazul în care producătorul inițial de deșeurii nu este identificat, cheltuielile asociate cu curățarea și refacerea mediului vor fi asumate de actualii deținători.

Sunt de părere că aceasta este o chestiune inadmisibilă, fiind încălcate principiile aplicabilității răspunderii. Sunt de acord cu faptul că potrivit principiilor de drept al mediului, răspunderea poate fi aplicată și pe principii obiective, independent de culpă, însă aici este vorba despre altceva, anume despre situațiile când nu poate fi identificat producătorul inițial. Deci, producătorul trebuie să răspundă, iar mai concret, în cazul abandonării deșeurilor în locuri neautorizate, să răspundă făptuitorul, chiar în temeiul răspunderii obiective, atunci când nu va fi posibil de demonstrat vinovăția sa, și nu proprietarul inocent, care nu are nimic cu aceste deșeurii, ba dimpotrivă, el de asemenea are dreptul să reclame pretenții.

În context, suntem de acord cu conținutul normei următoare (alin. 5 art. 29 din Legea nr. 209/2016), potrivit căreia cheltuielile de valorificare a deșeurilor ai căror pro-

⁴ Codul contravențional al Republicii Moldova, nr. 218 din 24.10.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 16.01.2009, nr. 3-6.

⁵ Legea privind deșeurile, nr. 209 din 29.07.2016. În: Monitorul Oficial al RM, nr. 459-471 din 23.12.2016.

⁶ Legea privind deșeurile, nr. 209 din 29.07.2016. În: Monitorul Oficial al RM, Nr. 459-471 din 23.12.2016.

ducători nu pot fi identificați sunt suportate din contul bugetelor unităților administrativ-teritoriale în a căror rază au fost depistate, precum și din alte surse legale. Evident, norma se referă, potrivit exigențelor actuale ale legislației de mediu, la cazurile de abandonare a deșeurilor pe un teren al domeniului privat sau public al unității administrativ-teritoriale. Însă aceeași regulă nu trebuie să se aplice în privința particularilor care nu sunt vinovate de abandonarea pe terenul lor a deșeurilor.

Alta e situația când proprietarii au consimțit depozitarea deșeurilor, însă, din anumite motive, nu cunosc datele despre cei ce le-au depozitat sau nu doresc să-i deconspire. În acest caz, proprietarii trebuie să suporte cheltuielile asociate cu curățarea și refacerea mediului.

Astfel, pentru a exclude o asemenea injustețe, recomandăm să se vină cu o precizare asupra textului normei de la alin. 4 al art. 29 din Legea nr. 209/2016⁷, și anume: În cazul deșeurilor abandonate pe domeniul privat, producătorul inițial de deșeuri nefiind identificat, cheltuielile asociate cu curățarea și refacerea mediului vor fi asumate de actualii deținători, *dacă aceștia au omis să cunoască autorul sau refuză să denunțe identitatea sa*. Cu titlu de precizare, în tot cazul, proprietarul/deținătorul actual va avea drept de regres împotriva autorului abandonării deșeurilor.

De asemenea, ca urmare a modificărilor propuse, devine necesară excluderea de la alin. (6) a art. 29 din Legea nr. 209/2016 a sintagmei: inclusiv cele prevăzute la alin. (4). Or, norma menționată stipulează că dacă producătorul/deținătorul de deșeuri este identificat, acesta este obligat să suporte cheltuielile de eliminare, inclusiv cele prevăzute la alin. (4), efectuate de către actualii deținători, și cele asociate cu acțiunile întreprinse pentru identificarea acestuia. Respectiv, norma citată se va referi doar la cazurile abandonării deșeurilor pe terenul autorității publice care a suportat cheltuielile asociate cu ridicarea lor și refacerea terenului.

În planul comparării legislației autohtone cu cea străină pe segmentul responsabilității extinse a producătorului, identificăm o situație de responsabilizare similară în legislația europeană. Astfel, Directiva 2004/35/CE⁸ instituie principiul „poluatorul plătește”, stabilit ca fundament al responsabilității de mediu în preambulul directivei, care specifică faptul că operatorii care cauzează daune mediului sau care prezintă o amenințare iminentă de astfel de daune trebuie, în principiu, să suporte costurile măsurilor necesare, preventive sau de reparare. Prin urmare, în dreptul comunitar, responsabilitatea de mediu îi revine operatorului.

Prin comparație cu alte reglementări, cum ar fi principiile-proiect și Convenția de la Lugano, legislația comunitară aduce clarificări suplimentare, stipulând explicit în definiția operatorului includerea atât a persoanelor fizice, cât și a celor juridice. De fapt, operatorii sunt cei care dețin un permis sau o autorizație pentru o activitate profesională sau sunt înregistrați pentru desfășurarea unei asemenea activități. În contextul acestei directive, nu toate instrumentele juridice internaționale presupun că operatorul este responsabilul principal în asemenea situații. De exemplu, Convenția din 1992 privind responsabilitatea civilă, specifică faptul că subiectul activ al responsabilității este proprietarul navei, detalii similare regăsindu-se și în Convenția din 2001 și Convenția HNS.

⁷ Legea privind deșeurile, nr. 209 din 29.07.2016. În: Monitorul Oficial al RM, Nr. 459-471 din 23.12.2016.

⁸ Directiva 2004/35/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 21 aprilie 2004 privind răspunderea pentru mediul înconjurător în legătură cu prevenirea și repararea daunelor aduse mediului (JO L 143, 30.4.2004, p. 56).

Mai mult, decizia Curții Penale din Paris în cazul Erika, pronunțată pe 16 ianuarie 2008, a subliniat responsabilitatea proprietarului tancului petrolier pentru neglijența în întreținerea navei, ceea ce a condus la coroziunea severă a structurii sale. În cazul Convenției CRTD, responsabilitatea pentru daune revine transportatorului, conform articolului 5 paragraful 1.

Situația devine mai complexă în cazul Protocolului de la Basel⁹, care recunoaște diferite entități ca fiind subiectul activ al responsabilității, în funcție de etapele transportului de deșeuri, incluzând notificatorul transportului transfrontalier, exportatorul, importatorul și eliminatorul. La stabilirea entităților care fac parte din noțiunea de „subiect activ”, trebuie considerat și rolul statului pe teritoriul căruia se desfășoară activități periculoase. Având în vedere că discutăm despre responsabilitatea internațională, se conturează dilema dacă statul răspunde sau nu pentru daunele transfrontaliere cauzate de activitățile periculoase. Regimurile existente ale responsabilității civile pentru activități licite și ale compensațiilor confirmă faptul că responsabilitatea statului este o excepție, fiind prevăzută special în cazul activităților din domeniul spațial. Totodată, statul are, conform dreptului internațional, obligația de a preveni un prejudiciu, ceea ce înseamnă respectarea unor standarde minime de diligență.

Din perspectiva subiectului activ, statul poate fi văzut sub două aspecte: fie ca operator, când activitatea periculoasă este desfășurată de o companie de stat, fie ca reprezentant al societății, având obligația de a repara pierderile suferite de victimele inocente care nu au fost despăgubite de operator (responsabilitate subsidiară).

În finalul celor examinate și constatate, este de apreciat că legiuitorul a stabilit obligații concrete, de natură financiară, în sarcina producătorilor prin alin. (5) art. 12 din Legea nr. 209/2016, potrivit căruia producătorii de produse supuse reglementărilor de responsabilitate extinsă a producătorului sunt obligați:

a) să asigure, conform cerințelor aprobate de Guvern, etichetarea și marcarea produselor și utilizarea simbolurilor care indică faptul că produsul face obiectul unei colecții separate, fiind interzisă eliminarea acestuia;

b) să asigure organizarea și funcționarea sistemelor individuale sau colective de gestionare a respectivelor fluxuri de deșeuri pe tot teritoriul țării, fără a se limita la acele zone în care colectarea și gestionarea deșeurilor sunt cele mai profitabile;

b¹) să asigure mijloacele financiare sau financiare și organizatorice necesare pentru a-și îndeplini obligațiile în materie de responsabilitate extinsă a producătorului;

b²) să instituie un mecanism de autocontrol adecvat și, dacă este cazul, susținut de audituri independente periodice pentru a evalua gestiunea lor financiară, inclusiv conformitatea cu cerințele prevăzute la alin.(2¹) lit. a) și b) și calitatea datelor colectate și raportate în conformitate cu lit. d) din prezentul alineat;

c) să se înregistreze în Lista producătorilor de produse supuse reglementărilor de responsabilitate extinsă a producătorului, deținută de Agenția de Mediu, prin transmiterea documentelor indicate în actele normative adoptate conform alin. (15), și să primească numărul de înregistrare;

d) să asigure evidența, începând cu data intrării în vigoare a prezentei legi, a punerii la dispoziție pe piață a produselor pe o perioadă de 5 ani, raportând anual autorității de reglementare cantitatea de produse puse la dispoziție pe piață în cazul onorării

⁹ Convenția de la Basel privind controlarea transportării peste frontiere a deșeurilor periculoase și eliminarea acestora, adoptată la Geneva la 22 septembrie 1995.

responsabilității extinse a producătorului în mod individual. La prezentarea dovezii de membru al unui sistem colectiv, această responsabilitate va fi onorată de către un sistem colectiv;

e) să prezinte, la etapa de înregistrare în Lista producătorilor de produse supuse reglementărilor de responsabilitate extinsă a producătorului, dovada unui sistem individual sau să certifice calitatea de membru al unui sistem colectiv de colectare, tratare, valorificare sau eliminare a produselor ce au devenit deșeuri;

f) să deruleze programe educaționale și de informare/conștientizare privind colectarea și tratarea produselor ce au devenit deșeuri;

g) să asigure, în mod individual sau prin intermediul sistemelor colective, realizarea țintelor de colectare și reciclare a produselor ce au devenit deșeuri, stabilite de Guvern;

h) să pună la dispoziția publicului informații cu privire la atingerea țintelor menționate la alin. (5) lit. g) și, în cazul îndeplinirii în mod colectiv a obligațiilor aferente responsabilității extinse a producătorului, informații cu privire la:

- fondatori și membri;
- contribuțiile financiare plătite de producătorii de produse pe unitate vândută sau pe tonă de produs plasat pe piață;
- procedura de selecție a operatorilor care se ocupă de gestionarea deșeurilor.

În Republica Moldova, deși operatorul economic achită taxa pentru deșeuri, acestea nu beneficiază de nicio scutire din partea statului, deși implicarea sa în procesul de management al deșeurilor este importantă, întrucât statul nu poate cu forțe proprii să administreze acest proces.

În această ordine de idei, putem considera că interdicția de import pentru produsele din plastic cu impact negativ asupra mediului și care nu pot fi reciclate ar constitui una dintre soluțiile eficiente în contextul gestionării deșeurilor. O altă măsură ar constitui integrarea treptată a reglementărilor referitoare la reducerea ambalajelor de unică folosință pentru alimente, băuturi, comerț electronic și produse de îngrijire a gospodăriei, încurajarea utilizării materialelor reutilizabile prin stimulente fiscale, precum scutirea sau reducerea taxelor pentru producătorii care implementează sisteme de reutilizare ca măsuri de prevenire a poluării mediului¹⁰.

3.2. Răspunderea patrimonială a consumatorilor serviciului public de gestionare a deșeurilor municipale

În mod evident, pe lângă responsabilitatea producătorilor pentru deșeuri, o atenție deosebită trebuie acordată celor care generează deșeurile și le gestionează până ca acestea să se reîntoarcă la producător sau la depozitul de deșeuri. Or, o atare abordare ar face membrii unei comunități, în calitatea lor de consumatori de produse, respectiv, cea de generatori ai deșeurilor de orice fel, să fie mai responsabili la acoperirea costurilor pe care le va suporta deținătorul depozitelor de deșeuri, atât în planul gestionării, depozitării și reciclării, cât și în onorarea obligațiilor sale față de autoritățile de mediu în vederea plății taxelor de poluare.

De altfel, legislația națională în domeniul gestionării deșeurilor¹¹ nu acoperă un asemenea segment, ci doar face trimitere (prin art. 16 alin. 2) la Regulamentul privind depo-

¹⁰ PASCAL M., GUGULAN E. Responsabilitatea extinsă a producătorului – mecanism de gestionare a deșeurilor. În: Revista română de drept al afacerilor, nr. 3/2024.

¹¹ Legea privind deșeurile, nr. 209 din 29.07.2016. În: Monitorul Oficial al RM, Nr. 459-471 din 23.12.2016.

zitatea deșeurilor¹². În actul normativ de referință, de asemenea nu identificăm norme ce ar reglementa răspunderea consumatorilor de servicii de depozitare a deșeurilor din comunitatea locală pentru eschivarea de la plata în termen a tarifelor destinate operatorilor depozitelor de deșeuri. De remarcat că Regulamentul privind depozitarea deșeurilor face și el trimitere la Metodologia privind calcularea tarifelor la unele servicii publice de gestionare a deșeurilor municipale¹³, însă nici în conținutul acesteia nu identificăm norme ce vizează răspunderea patrimonială a consumatorilor de aceste servicii prestate de operatorii depozitelor de deșeuri. Respectivul act normativ se reduce doar la reglementarea componenței și modului de determinare a costurilor incluse în calculul tarifelor pentru serviciile publice de gestionare a deșeurilor municipale, precum și la principiile, modul de calculare, aprobare și aplicare a tarifelor pentru serviciile publice de gestionare a deșeurilor municipale.

În contrast, legislația Uniunii Europene stabilește asemenea responsabilități prin Directiva 1999/31 din 02.04.1999 privind depozitele de deșeuri¹⁴, iar potrivit unor autori, „aceasta trebuie interpretată în sensul că nu se opune unei reglementări naționale care supune operatorul unui depozit de deșeuri la plata unei taxe ce trebuie să îi fie rambursată de colectivitatea locală care a depozitat deșeurile și ce privesc sancțiunile pecuniare pentru acesta, în cazul plății cu întârziere a acestei taxe, cu condiția că această reglementare să fie însoțită de măsuri prin care se garantează că rambursarea acestei taxe are loc efectiv și în termen scurt și că toate costurile rezultate din recuperare și cele de întârziere, inclusiv sancțiunile pecuniare aplicate eventual acestuia, se repercutează în prețul care trebuie plătit de această colectivitate”¹⁵.

De altfel, la nivel european deținătorul de deșeuri poate cere despăgubiri de la consumatorii comunității locale sub forma dobânzilor de întârziere a plății pentru depozitare. Drept exemplu de practică judiciară aducem Hotărârea Curții Europene de Justiție în cauza C-172/08 ce are ca obiect cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare de *Commissione tributaria provinciale di Roma* (Italia) prin decizia din 01.04.2008¹⁶. Mai mult, această formă de responsabilizare pecuniară a deținătorilor de deșeuri recepționate de la consumatori își găsește reglementare și în art. 1 și 2 din Directiva 2000/35 privind combaterea întârzierii efectuării plăților în cazul tranzacțiilor comerciale¹⁷.

Consider că pentru combaterea întârzierii plăților către fondul ecologic ce se impun operatorilor depozitelor de deșeuri, urmează a fi instituit un regim special de răspundere față de aceștia, dar și față de consumatorii serviciilor publice de gestionare a deșeurilor municipale, principala sancțiune fiind reflectată în dobânzile de întârziere în plata taxelor. Iar sediul reglementărilor ar fi bine să se regăsească într-un nou capitol (V) al Metodologiei privind calcularea tarifelor la unele servicii publice de gestionare a deșeurilor municipale, intitulat *Răspunderea pentru încălcarea regimului plăților și taxelor pentru depozitarea deșeurilor*.

¹² Hotărârea de Guvern nr. 939 din 29.11.2023 pentru aprobarea Regulamentului privind depozitarea deșeurilor. În: Monitorul Oficial al RM, Nr. 20-23 din 18-01-2024.

¹³ Metodologia privind calcularea tarifelor la unele servicii publice de gestionare a deșeurilor municipale, aprobată prin Hotărârea Guvernului nr. 881/2022. În: Monitorul Oficial Nr. 5-8 din 13.01.2023.

¹⁴ Directiva 1999/31/CE a Consiliului din 26.04.1999 privind depozitele de deșeuri. JO L 182, 16.7.1999, p. 1-19.

¹⁵ DUȘCĂ I.A., BARBU-ILIE A. Hotărâri ale Curții de Justiție a Uniunii Europene în materie de mediu. București: Universul Juridic, 2010. 255 p. ISBN 978-973-127-423-2, p. 9.

¹⁶ Cauza 172/08 din 2010 în procedura Pontina Ambiente SRL împotriva Regione Lazio [cit.: 23.02.2023]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri>

¹⁷ Directiva 2000/35 a Parlamentului European și a Consiliului din 29 iunie 2000 privind combaterea întârzierii efectuării plăților în cazul tranzacțiilor comerciale.

3.3. Răspunderea persoanei cu funcție de răspundere

În procesul gestionării deșeurilor, puterea de a lua decizii trebuie reglementată în cadrul legislației de mediu, subiect pe care nimeni nu s-a încumetat a-l supune discuției, probabil considerându-se a fi o parte componentă a sistemului de management ori că privește anumite categorii de relații asupra cărora prin exercitarea funcției de autoritate se poate genera un pericol social cu impact mai mare. Poate din acest ultim considerent, în cadrul răspunderii penale s-a pus mai mult accentul pe aspectul incriminării distincte a faptelor săvârșite de persoanele cu funcție de răspundere. Nu în zadar, unul din criteriile de bază pentru delimitarea infracțiunilor de serviciu de celelalte infracțiuni, care puteau fi săvârșite de către funcționari, era dacă aceștia s-au folosit sau nu la săvârșirea infracțiunii de situația lor de serviciu, adică de atribuțiile lor speciale care le-au fost conferite în calitate de reprezentanți ai puterii¹⁸.

Și răspunderea civilă prevede răspunderea persoanei cu funcție de răspundere, însă într-o manieră vagă, aceasta fiind absorbită de răspunderea autorității publice în care activează acea persoană. Or, potrivit art. 2006 Cod civil, prejudiciul cauzat printr-un act administrativ ilegal sau nesoluționarea în termen legal a unei cereri de către o autoritate publică sau de către o persoană cu funcție de răspundere din cadrul ei se repară integral de autoritatea publică. Persoana cu funcție de răspundere va răspunde doar dacă a emis un act administrativ ilegal sau nu a soluționat în termen o cerere, nu și în cazul în care va lua decizii ce au dus la cauzarea de prejudicii mediului. Mai mult, nici în cazul răspunderii penale responsabilitatea persoanei cu funcție de răspundere nu este adaptată la exigențele protecției mediului. Or, răspunderea penală și contravențională a persoanei fizice cu funcție de răspundere în contextul legislației de mediu prezintă particularități distincte, dată fiind poziția acesteia și autoritatea de a influența politici sau practici în cadrul organizației pe care o reprezintă.

Așadar, până a trece la dezbatere vizând categoriile de subiecți considerați că dețin funcții de răspundere, amintim că de la începuturi acest statut li se atribuia doar persoanelor care aveau putere de decizie în cadrul autorităților publice, dar și a celor private, atunci când legea se referea la întreprindere, instituție, organizație, indiferent de tipul de proprietate și forma juridică de organizare. Or, noțiunea de „persoană cu funcție de răspundere” era abordată de către Curtea Supremă de Justiție a Republicii Moldova în anul 2000, ca fiind „acea persoană, careia într-o întreprindere, instituție, organizație, indiferent de forma de proprietate, i se acordă permanent sau provizoriu, în virtutea legii, prin numire, prin alegere, fie în virtutea unei însărcinări, anumite drepturi și obligații în vederea exercitării funcțiilor autorității publice sau a acțiunilor de ordin administrativ de dispoziție și organizatorico-economice (de a emite acte administrative, de a ordona emiterea unor dispoziții, permisiuni, interdicții, de a elibera unele certificate ce confirmă sau infirmă un drept oarecare etc.)”¹⁹.

Odată cu adoptarea Codului penal în anul 2002, s-a renunțat la acest concept de definire a persoanei cu funcție de răspundere, a fost restrâns cercul subiecților prin referire

¹⁸ CIOBANU I., NASTAS I. Evoluția conceptului de persoană cu funcție de răspundere în legislația penală națională. În: Revista Națională de Drept, nr. 1/2009, p. 36. ISSN 1811-0770.

¹⁹ Hotărârea Plenului Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova cu privire la judecarea de către instanțele judecătorești a plângerilor declarate împotriva actelor nelegitime ale organelor administrației publice și ale persoanelor cu funcții de răspundere ce lezează drepturile cetățenilor”, nr.6 din 23.02.1998. Culegere de hotărâri explicative, 2000, p.192.

doar la cei ce activează în cadrul autorităților publice, fiind excluse din categoria persoanelor cu funcție de răspundere persoanele care au putere de decizie în cadrul instituțiilor private. Astfel, potrivit art. 2123 alin. (1) Cod penal²⁰, prin persoană cu funcție de răspundere se înțelege individul căruia, într-o întreprindere, instituție, organizație de stat sau în componența administrației publice locale ori într-o subdiviziune a lor, i se acordă, permanent sau provizoriu, prin stipularea legii, prin numire, alegere sau în virtutea unei însărcinări, anumite drepturi și obligații în vederea exercitării funcțiilor autorității publice sau a acțiunilor administrative de dispoziție ori organizatorico-economice.

Dacă e să ne expunem poziția în privința definirii statutului de persoană cu funcție de răspundere, atunci spunem că nu susținem actuala tactică de definire, deoarece și persoanele care au putere de decizie în cadrul persoanelor juridice de drept privat, de asemenea, trebuie să răspundă în fața legii penale, și nu numai, cu o doză de responsabilitate mai avansată. De altfel, aceste persoane au putere de decizie, iar abuzul de această calitate trebuie sancționată mai dur atâta timp cât pericolul deciziei lor poate avea același impact asupra societății, indiferent de categoria entității care a acționat ilegal. Or, această diferențiere poate avea drept consecință lezarea drepturilor și intereselor legale ale cetățenilor întruniți în organizații obștești și care desfășoară o activitate obștească, de întreprinzător ori o altă activitate legală, precum și ale persoanelor juridice, poate genera acțiuni ilegale din partea persoanelor cu funcții de răspundere, ceea ce ar fi în contradicție cu art.16 din Constituție, care prevede că toți cetățenii Republicii Moldova sunt egali în fața legii, fără deosebire de avere, cu art.54 alin.(1) din Constituție, potrivit căruia exercițiul unor drepturi sau al unor libertăți poate fi restrâns numai prin lege și numai dacă se impune, după caz, pentru apărarea siguranței naționale, a ordinii, a sănătății ori a moralei publice, a drepturilor și a libertăților cetățenilor, desfășurarea anchetei penale, prevenirea consecințelor unei calamități naturale ori avarii, cu art.7 din Declarația Universală a Drepturilor Omului și cu art.26 din Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice²¹.

Legea contravențională definește altfel persoana cu funcție de răspundere, fără a face diferență între persoanele cu putere de decizie din cadrul autorităților publice și a celor din entitățile private. Astfel, potrivit art. 16 alin. (6) Cod contravențional²², persoana cu funcție de răspundere (persoană căreia, într-o întreprindere, instituție, organizație, indiferent de tipul de proprietate și forma juridică de organizare, într-o autoritate publică centrală sau locală, i se acordă, permanent sau provizoriu, prin lege, prin numire, alegere sau în virtutea unei însărcinări, anumite drepturi și obligații în vederea exercitării funcțiilor autorității publice sau a acțiunilor administrative de dispoziție, organizatorice ori economice) este pasibilă de răspundere contravențională pentru săvârșirea unei fapte prevăzute de prezentul cod în cazul:

- a) folosirii intenționate a atribuțiilor sale contrar obligațiilor de serviciu;
- b) depășirii vădite a drepturilor și atribuțiilor acordate prin lege;
- c) neîndeplinirii sau îndeplinirii necorespunzătoare a obligațiilor de serviciu.

²⁰ Codul penal al Republicii Moldova, nr. 985 din 18.04.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 14.04.2009, nr. 72-74.

²¹ Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova privind controlul constituționalității dispozițiilor art.183 din Codul penal, nr.1 din 11.01.2001. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2001, nr .8-10/1.

²² Codul contravențional al Republicii Moldova, nr. 218 din 24.10.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 16.01.2009, nr. 3-6.

În acest context, apare nedumerirea privind aplicarea diferențiată a formelor de răspundere juridică: de ce răspunderea contravențională se aplică asupra tuturor persoanelor cu putere de decizie din cadrul tuturor formelor de organizare, indiferent de apartenența și forma proprietății, iar răspunderea penală doar în privința celor care exercită funcții cu drept de decizie doar în cadrul autorităților publice? Doar diferența dintre răspunderea penală și contravențională se face în funcție de gradul prejudiciabil al faptei, și nu de statutul făptuitorului.

Evitând această diferențiere, trebuie să arătăm, în textul tuturor legilor, că **persoanele cu funcții de răspundere** includ *directori, manageri, supervizori sau orice alte poziții care au puterea de a lua decizii semnificative sau de a controla activități care pot avea impact asupra intereselor societății, indiferent de structura organizatorico-juridică din care fac parte.*

O altă problemă este că în cazul infracțiunilor ce vizează nerespectarea legislației privind gestionarea deșeurilor, legea penală nu prevede în mod expres atragerea la răspundere a persoanei fizice cu funcție de răspundere. Totodată, unele infracțiuni contra mediului vizează în mod special persoanele cu funcție de răspundere (art. 225 și art. 226 CP)²³, fapt ce indică asupra necesității definirii cu claritate a respectivului statut care să cuprindă și interesele de protecție a mediului. Mai mult, în cazul gestionării deșeurilor, responsabilizarea persoanelor cu putere de decizie din cadrul organizațiilor private este foarte necesară în condițiile în care anume acestea desfășoară activități care generează deșeuri.

Totuși, cu titlu de apreciere, în cazul art. 223 CP²⁴ (Încălcarea cerințelor securității ecologice), legiuitorul a ales o variantă destul de optimală în vederea lărgirii cercului de subiecți responsabili, atunci când menționează că încălcarea cerințelor securității ecologice la proiectarea, amplasarea, construcția sau punerea în exploatare, precum și la exploatarea construcțiilor industriale, agricole, științifice sau a altor obiective de către **persoanele responsabile** de respectarea lor. Când avem în vedere persoanele responsabile, ne referim la cele cu funcții de răspundere din cadrul tuturor formelor de organizare a entităților, fie de drept public, fie de drept privat, dar și personalul subordonat care nu are putere de decizie, însă a fost împuternicit să întreprindă măsuri în vederea îndeplinirii normelor de securitate ecologică impuse.

3.4. Răspunderea coproprietarilor

Un aspect important a fi cercetat, în lucrarea de față, îl constituie cel al responsabilizării pentru gestionarea defectuoasă a deșeurilor de către persoanele fizice și juridice private în mod individual, dar mai important cel al aplicării răspunderii față de coproprietari, în special cei devălmași (soții), care adesea comit fapte de depozitare ilicită a deșeurilor în cadrul activităților casnice comune. Evident, instituția răspunderii civile oferă soluții pentru toate cazurile de responsabilizare a coproprietarilor, însă în cazul faptei infracționale asupra mediului pot apărea anumite dificultăți. Or, atunci când pe un teren, proprietate comună, vor fi identificate deșeuri, apare problema cine va purta răspunderea, mai ales patrimonial: soțul care le-a depozitat sau ambii soți în condițiile în care banii necesari despăgubirilor de mediu vor fi achitați din contul bugetului familiei, și nu cel personal

²³ Codul penal al Republicii Moldova, nr. 985 din 18.04.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 14.04.2009, nr. 72-74.

²⁴ Codul penal al Republicii Moldova, nr. 985 din 18.04.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 14.04.2009, nr. 72-74.

al soțului, deoarece legea nu recunoaște ideea de conturi diferite ale soților, precum și destinația lor în sensul răspunderii juridice.

Cu toate acestea, un lucru este cert, anume că în baza principiului răspunderii solidare fiecare coproprietar este responsabil pentru obligațiile întregii proprietăți. Prin urmare, dacă gestionarea deșeurilor nu este efectuată corespunzător și acest lucru duce la poluarea mediului, toți coproprietarii pot fi trași la răspundere, chiar dacă nu au fost implicați direct sau personal în activitățile care au condus la încălcarea normelor de mediu. Astfel, responsabilitatea coproprietarilor este una colectivă, ei împărțind responsabilitățile legate de întreținerea și administrarea bunului imobil, ceea ce implică faptul că fiecare membru este răspunzător nu doar pentru propriile acțiuni, ci și pentru acțiunile celorlalți în privința gestionării deșeurilor pe proprietatea comună.

În cazul în care deșeurile nu sunt eliminate conform normelor legale, toți coproprietarii pot fi considerați responsabili. În cazul proprietății comune pe cote-părți, coproprietarii repară prejudiciul în măsura contribuției la săvârșirea faptei ilicite de depozitare a deșeurilor, și nu în mărimea cotei-părți deținute, chiar dacă art. 548 Cod civil²⁵ menționează că coproprietarii vor suporta sarcinile proprietății comune pe cote-părți proporțional cotei lor părți. Cu toate acestea, la norma enunțată am putea recurge în cazul în care nu va fi posibilă identificarea făptuitorului, coproprietarii urmând să ridice deșeurile pe contul lor și să suporte costurile depoluării, având drept de regres în cazul identificării celui ce le-a depozitat sau să ceară despăgubiri de la producătorii de deșeurii în baza responsabilității extinse a producătorului. Situația este similară în cazul soților, unde bunurile dobândite în timpul căsătoriei sunt considerate proprietate comună, iar administrarea lor, respectiv suportarea costurilor generate de bun trebuie să fie de comun acord între soți.

În practică, aceasta înseamnă că ambii soți împărtășesc responsabilitatea pentru orice prejudiciu adus proprietății comune sau terțelor persoane ori mediului pentru gestionarea defectuoasă a deșeurilor. Dacă unul dintre soți neglijează sau gestionează inadecvat deșeurile, ambii pot fi considerați responsabili pentru eventualele daune aduse mediului.

Atunci când se cauzează o daună mediului prin gestionarea incorectă a deșeurilor, sunt aplicate dispozițiile art. 2023 Cod civil²⁶, potrivit căruia „dacă prejudiciul a fost cauzat în comun de mai mulți participanți, aceștia poartă răspundere solidară. Se consideră participant nu doar autorul faptei cauzatoare de prejudicii, ci și cel care l-a instigat sau l-a susținut, precum și cel care a beneficiat în mod conștient de un folos în urma prejudiciului cauzat altuia (participanți)”.

Prin urmare, la determinarea întinderii răspunderii comune se aplică regulile participației, însă cum se va repara prejudiciul, atunci când unul dintre soți nu a participat nemijlocit la aruncarea deșeurilor sau dacă nu a beneficiat de pe urma prejudiciului? Dacă prin aruncarea deșeurilor într-un spațiu neautorizat a avut de economisit familia prin faptul că nu achită un contract de salubritate, atunci ambii soți vor răspunde solidar. Însă în cazul în care au un asemenea contract, iar soțul a evitat să depoziteze deșeurile, contravențional va răspunde doar cel vinovat de săvârșirea faptei potrivit principiului răs-

²⁵ Codul civil al Republicii Moldova, nr. 1107 din 06.06.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 22.06.2002, nr. 82-86.

²⁶ Codul civil al Republicii Moldova, nr. 1107 din 06.06.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 22.06.2002, nr. 82-86.

punderi personale.

Situația se complică în cazul în care soții sunt membri asociați ai unei societăți comerciale cu răspundere nelimitată, unde trebuie să răspundă și cu bunurile personale, atunci când cele ale persoanei juridice pe care au creat-o sunt insuficiente. De asemenea, va fi greu de stabilit partea contribuției la săvârșirea faptei ilicite de gestionare a deșeurilor, atunci când ambii soți au calitate de membri ai societății, iar prejudiciul a fost reparat de persoana juridică vinovată, respectiv, regula ordinii de regres va fi greu de stabilit. Or, potrivit normei de la art. 2023 alin. (3) a Codului civil²⁷, se menționează că „în cazul acțiunii în regres, partea fiecărui participant din obligația solidară este proporțională contribuției sale la săvârșirea faptei ilicite, dacă aceasta poate fi determinată”.

3.5. Particularitățile răspunderii patrimoniale a persoanei juridice pentru faptele penale și contravenționale

Având în vedere că pentru refacerea stării mediului afectat prin orice fel de fapte, inclusiv prin încălcarea legislației în domeniul deșeurilor, cea mai importantă măsură este de ordin patrimonial, necesară suportării costurilor depoluării din contul poluatorilor. În subiectul de față ne vom referi la particularitatea răspunderii patrimoniale aplicabile pentru faptele penale și contravenționale de poluare a mediului prin depozitare ilicită a deșeurilor săvârșite de persoane juridice. Am ales să abordăm această problemă în condițiile în care astăzi mai există neclarități în privința sancționării persoanelor juridice, în timp ce acestea în mod preponderent poluează mediul prin gestionarea incorectă a deșeurilor.

Așadar, în literatura juridică de specialitate, „calitatea de subiect de drept este definită drept calitatea, capacitatea, însușirea, aptitudinea sau posibilitatea care îngăduie oamenilor să participe individual sau colectiv cu raporturi juridice ca titulari de drepturi și obligații”²⁸. Respectiv, constatăm că toate categoriile de persoane, fie că sunt fizice, fie juridice, poartă responsabilitate în măsură egală pentru faptele lor, indiferent dacă sunt de natură penală, contravențională ori civilă.

Doctrina unanim susține că persoana juridică este subiectul de drept constituit în condițiile legii, având o organizare de sine stătătoare și un patrimoniu propriu, și distinct, afectat realizării unui anumit scop conform cu legea, ordinea publică și bunele moravuri. În contextul dat, conferirea statutului de subiect al răspunderii contravenționale persoanei juridice a fost cauzată de marile schimbări înregistrate în regimul politic, economic și social, deoarece anterior intrării în vigoare a noului Cod contravențional, răspunderea contravențională a persoanei juridice nu era foarte des întâlnită, constituind practic o excepție²⁹.

În ce privește ideea de răspundere contravențională aplicabilă persoanei juridice, în doctrină se conturează două poziții contradictorii: cea care susține aplicabilitatea răspunderii contravenționale a persoanei juridice și cea care susține ideea non-responsabilității contravenționale a persoanei juridice. Un argument al celor care resping aplicabilitatea răspunderii contravenționale față de persoanele juridice, fiind considerate entități co-

²⁷ Codul civil al Republicii Moldova, nr. 1107 din 06.06.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 22.06.2002, nr. 82-86.

²⁸ MANDA C. Drept administrativ. Tratat elementar. București: Lumina Lex, 2007, p. 384. ISBN 978-973-127-116-3.

²⁹ PREDA M. Drept administrativ. Partea generală. București: Lumina Lex, 2000. 400 p. ISBN: 973-588-286-8.

lective, s-a fundamentat în jurul teoriei ficțiunii persoanelor juridice. Potrivit acesteia, subiectul de drept veritabil nu poate fi decât ființa umană, persoana juridică nefiind decât un subiect fictiv, recunoscut mai ales pentru identificarea titularului anumitor drepturi patrimoniale³⁰. Cu alte argumente, care întăresc aceeași poziție, vin autorii care susțin că persoana juridică nu poate să realizeze de sine stătător o acțiune. Fiecare act realizat de persoana juridică este, de fapt, făcut de către persoane fizice. Drept exemplu este adus cazul când pentru un act ilegal săvârșit de persoanele fizice din conducerea organizației trebuie să răspundă toți membrii acesteia, fapt prin care se creează o nedreptate. Prin urmare, autorii rămân la ideea că „organizațiile nu pot să realizeze acțiuni în nume propriu, nu pot să fie trase la răspundere contravențională, pentru aceasta fiind necesar ca ele să comită personal acțiunea ilicită”³¹.

Un alt argument în favoarea inaplicabilității răspunderii contravenționale față de persoana juridică este cel al lipsei elementului subiectiv, acest argument constituind și nucleul confruntării de idei între partizanii și adversarii răspunderii contravenționale a persoanelor juridice³². De aceeași părere sunt și autorii care susțin că persoana juridică nu are voință liberă, mai exact, nu are deloc voință. Nu există o altă voință decât voința umană, nu există o altă realitate morală sau intelectuală decât cea umană, și oricare ar fi natura, forța și durata legăturilor stabilite între indivizi, persoanele fizice sunt singurele ființe capabile de voință, în sens filosofic și juridic³³. De fapt, aici ar fi vorba de voința unică la săvârșirea faptei, ceea ce de multe ori este specific persoanei juridice, că o decizie ilegală nu ar fi fost luată prin voința tuturor membrilor asociați.

În acest sens, doctrina mai susține că conștiința colectivității nu subzistă decât în conștiința membrilor săi, în psihicul fiecărui individ. Spiritul care animă colectivitatea rămâne spiritul persoanelor care acționează. Colectivitatea nu dă naștere unei voințe noi – aceea a entității colective, ci este caracterizată de o rezultantă a voințelor individuale³⁴.

Evident, am fi de acord cu această părere, dacă nu ar exista posibilitatea actuală de înființare a persoanelor juridice (SRL) de către un singur membru fondator, în acest caz dispăre problematica generată, până nu de mult, de voința colectivă. Pe lângă aceasta, în ultimă instanță, s-a decis că fapta săvârșită de un membru fondator, și nu numai, chiar de către un angajat, se consideră a fi fapta persoanei juridice. Or, după cum susține autorul francez W. Cassiers, în cazul persoanelor juridice nu se poate vorbi de o voință proprie, ci doar de efecte volitive colective.

Un argument destul de întemeiat în favoarea posibilității de aplicare a răspunderii contravenționale față de persoana juridică o întâlnim la autorul G. Richier, care susține că „atâta timp cât un singur membru al persoanei juridice semnează acte juridice în numele acesteia, iar efectele sale sunt recunoscute în favoarea ei, atunci și fapta ilicită săvârșită de un membru al persoanei juridice trebuie să fie recunoscută ca fiind a persoanei juridice.

³⁰ PREȚIVATȚI Gh. Răspunderea contravențională a persoanei juridice potrivit legislației Republicii Moldova. În: *Legea și Viața*, nr. 8/220, p. 77, p. 76-79. ISSN 1810-309X.

³¹ PREȚIVATȚI Gh. Răspunderea contravențională a persoanei juridice potrivit legislației Republicii Moldova. În: *Legea și Viața*, nr. 8/220, p. 77, p. 76-79. ISSN 1810-309X.

³² PREȚIVATȚI Gh. Răspunderea contravențională a persoanei juridice potrivit legislației Republicii Moldova. În: *Legea și Viața*, nr. 8/220, p. 77, p. 76-79. ISSN 1810-309X., p. 53.

³³ Les exceptions au principe de la personnalité des peines. DUGUE A. Paris: 1954, p. 132 [online]. [cit.: 21.03.2025] Disponibil: <https://www.labase-lexenso.fr/bulletin-joly-societes/JBS-2010-066>

³⁴ POENARU I. Regimul juridic al contravențiilor. București: Lumina Lex, 2002. 125 p. ISBN 973-588-444-5, p. 21.

Or, ar fi inexplicabilă situația în care recunoaștem elementul volitiv, în cazul reprezentării persoanei juridice, iar când fapta unui reprezentant al persoanei juridice îmbracă o formă prevăzută de Codul contravențional, persoana juridică își pierde capacitatea de voință³⁵.

Așadar, observăm că în condițiile dezvoltării societății, dar odată cu ea și a dreptului, răspunderea contravențională a persoanei juridice devine admisibilă, fapt susținut și de alți autori autohtoni³⁶, atunci când precizează că răspunderea contravențională a persoanei juridice a fost impusă de necesitățile realității de azi, de o serie de acte internaționale. În ce privește răspunderea contravențională a persoanei juridice pentru fapte ilicite de gestionare a deșeurilor, nici nu încapă îndoială că aceasta se aplică sub toate formele ei. Prin urmare, este însoțită de răspunderea patrimonială care impune suportarea cheltuielilor pentru depoluare și refacerea mediului afectat. Mai mult, din ce în ce mai frecvent se propune ideea răspunderii patrimoniale aplicabile administrației publice.

Autorul A. Trăilescu menționează că „chiar dacă răspunderea patrimonială a administrației publice este supusă și unor reguli de drept comun, anumite reguli juridice specifice o diferențiază de răspunderea civilă delictuală, și anume:

– ea este o răspundere izvorâtă din actele administrației publice emise în regim de putere publică (de drept public);

– la baza răspunderii patrimoniale a administrației publice stă prezumția de culpă a autorității publice emitente a actului ilegal sau a refuzului nejustificat de a rezolva o cerere privitoare la un drept sau interes legitim;

– acțiunea de despăgubire este de competența instanței de contencios, fiind accesorie acțiunii directe în anularea unui act administrativ sau împotriva refuzului nejustificat al unei autorități publice de a rezolva cererea reclamantului privitoare la un interes legitim al său;

– acțiunea în despăgubiri fiind, de regulă, accesorie celei principale în contencios administrativ, urmează scopul acestei acțiuni³⁷.

Sunt de acord cu o asemenea abordare, dar și cu alți autori autohtoni care susțin că „răspunderea administrativă a autorităților publice survine doar sub forma răspunderii administrative patrimoniale, iar răspunderea administrativă a funcționarilor publici poate întruni toate cele patru forme, dacă abaterile sunt săvârșite în timpul serviciului sau în legătură cu exercitarea atribuțiilor de serviciu³⁸.

3.6. Răspunderea patrimonială a minorilor pentru prejudiciul cauzat de deșeurile

Pe lângă dificultățile ce le implică particularitatea prejudiciului ecologic, în materie de răspundere se mai adaugă și alte probleme, iar una din ele este cea a capacității persoanei de a răspunde, mai cu seamă a minorului. Or, există și cazuri când un prejudiciu poate fi adus de un minor prin aruncarea deșeurilor în locuri neautorizate, în bazine acvatice, sisteme descentralizate de alimentare cu apă potabilă etc., iar datorită vârstei lor nu pot fi trași la răspundere contravențională sau penală, precum nici la răspundere civilă

³⁵ RICHIER G. De la responsabilité pénale des personnes morales. Lyon: 1943, 489 p. ISBN 978-3-7190-4137-3, p. 118.

³⁶ PREȚIVĂȚII Gh. Răspunderea contravențională a persoanei juridice potrivit legislației Republicii Moldova. În: *Legea și Viața*, nr. 8/220, p. 77, p. 76-79. ISSN 1810-309X.

³⁷ TRĂILESCU A. Drept administrativ. Ediția a IV-a. București: C.H. Beck, 2010. 432 p. ISBN 978-606-18-1081-9, p. 299-300.

³⁸ PISARENCO O. Conceptul de răspundere administrativă și formele ei. În: *Revista Institutul Național al Justiției*, nr. 3 (38), 2016 p. 42. ISSN 1854-2405.

reparatorie.

După cum susține autorul G. Ardelean, „în cadrul răspunderii civile delictuale, unde principala sancțiune o constituie repararea prejudiciului, aplicarea acesteia nu ar avea niciun efect atâta timp cât minorul care nu a împlinit vârsta de 14 ani nu dispune de venituri din cauza faptului că nu are capacitate de muncă. În acest caz, legiuitorul pentru asigurarea exercitării dreptului de creanță a victimei față de făptuitor, care este debitorul obligației de reparare, a instituit mecanismul aplicării răspunderii față de subiect, altul decât cel ce a cauzat dauna, adică părinți (adoptatori), tutori, instituțiile de învățământ, de educație, curative sub a căror supraveghere se află minorul”³⁹. În mod evident, aceasta ar fi o soluție, părinții venind să răspundă și pentru prejudiciul adus mediului prin fapte ilicite în domeniul deșeurilor, deoarece, așa cum pe bună dreptate se susține în doctrina națională, „aplicarea normelor dreptului civil în materia răspunderii pentru daune de mediu se face prin adaptarea lor la particularitățile raporturilor juridice de drept al mediului”⁴⁰.

La prima vedere, „soluția ar fi clară, însă trebuie să luăm în calcul că pot apărea situații neprevăzute ce pot fi sesizate în cursul examinării litigiilor ce au ca obiect repararea prejudiciului de către părinții minorului culpabil; ar fi cazul în care nu se demonstrează vinovăția părinților lor, sau invers, aceștia demonstrează nevinovăția. Or, în asemenea împrejurări pot apărea unele situații critice ce generează multiple dificultăți de interpretare, cum ar fi identificarea parametrilor ce atestă îndeplinirea corespunzătoare sau neîndeplinirea obligațiilor de educație a minorului, iar mai cu seamă cele de supraveghere; cine repară prejudiciul în lipsa vinovăției părinților, în condițiile în care nu există o unitate de măsură a educației pentru a incrimina vinovăția părinților. Mai mult, unele prejudicii pot fi aduse mediului și de copii cu un nivel înalt de educație, iar comiterea fetei prejudiciabile prezumă contrariul, adică lipsa de educație”⁴¹.

Cu o soluție ingenioasă pentru rezolvarea acestor probleme vin autorii care propun „instituirea unei prezumții de răspundere în sarcina părinților pentru faptele ilicite ale copiilor minori, în sensul că lipsa unei educații corespunzătoare trebuie să fie dedusă întotdeauna din chiar faptul antisocial prejudiciabil săvârșit de minor”⁴².

De asemenea, doctrina astăzi oferă soluții și pentru cazurile în care minorul a cauzat un prejudiciu ecologic în lipsa supravegherii, anume în timp ce se deplasa de la instituția de învățământ spre casă, când nu poți invoca nici vinovăția instituției de învățământ de la care a plecat și nici cea a părinților care nu l-au întâlnit acasă, respectiv nu l-au avut sub supraveghere.

În acest sens, conform doctrinei naționale, „în scopul sporirii garanțiilor creditorilor dreptului de creanță ce rezultă din repararea prejudiciului, s-ar admite posibilitatea angajării răspunderii comune pe cote-părți ale părinților (tutorilor) și ale instituțiilor de învățământ, de educație sau curative, când fapta prejudiciabilă se comite ca urmare a exercitării supravegherii neadecvate de către instituțiile respective și educării necores-

³⁹ ARDELEAN G. Particularități ale acțiunii în justiție pentru repararea prejudiciului ecologic cauzat de minori. *Legea și Viața* nr. 11(287), p. 24-29. ISSN 1810-309X, p. 27.

⁴⁰ TROFIMOV I. *Dreptul mediului*. Chișinău: Tipografia Elena, 2002. 203 p. ISBN 9975-930-42-5, p. 51.

⁴¹ ARDELEAN G. Particularități ale acțiunii în justiție pentru repararea prejudiciului ecologic cauzat de minori. *Legea și Viața* nr. 11(287) p. 24-29. ISSN 1810-309X, p. 77.

⁴² BAIEȘ S., CEBOTARI V., CREȚU I., c.a. *Drept civil, Teoria generală a obligațiilor*. Chișinău, 2015, 750 p. ISBN 9789975534581, p. 455.

punzătoare de către părinți sau tutori”⁴³.

Alte scânteii de soluții apar și între contradicțiile ce vizează menținerea caracterului subiectiv al răspunderii patrimoniale a părinților pentru prejudiciul cauzat de minori cu invocarea unei prezumții de vinovăție a acestora pentru toate cazurile și opinia ce optează pentru o răspundere obiectivă. În primul caz, autorul francez L. Blanc este de părere că comuniunea de locuință este una determinativă la stabilirea coordonatelor fundamentării răspunderii pe teoria subiectivă⁴⁴; de cealaltă parte, se pledează pentru o răspundere obiectivă a părinților pentru fapta minorului, iar lipsa de supraveghere și educație a copilului minor datorate, au devenit ne semnificative, dat fiind faptul că, independent de culpa părinților, răspunderea acestora poate fi angajată⁴⁵.

Cred că cea mai optimală ar fi a doua soluție, ținând seama că în materia răspunderii de mediu operează fără dificultăți răspunderea obiectivă, cea în lipsă de culpă. Acestea fiind clarificate, ar mai exista și situații când copilul minor delicvent locuiește împreună cu unul din părinți, iar cel de-al doilea este decăzut din drepturile părintești. Aici am spune că oricum răspund ambii părinți, în condițiile în care decăderea privește doar lipsa de drepturi, nu și de obligații.

În concluzie, considerăm că la această dată, legislația oferă soluții pentru toate cazurile în care minorii vor cauza un prejudiciu la adresa mediului, părinții fiind cei care vor repara de fiecare dată prejudiciul patrimonial, inclusiv cel cauzat prin săvârșirea faptelor ilicite în domeniul deșeurilor.

3.7. Răspunderea patrimonială a victimei prejudiciului cauzat prin depozitarea deșeurilor pe propriul teren

Deși, în majoritatea cazurilor, proprietarii de terenuri se consideră că sunt în drept să depoziteze în terenul lor deșeuri fără autorizație, acest lucru este interzis, ei purtând răspundere, inclusiv patrimonială, pentru încălcarea legislației în domeniul deșeurilor. Prin urmare, ne pomenim în situația când proprietarul terenului este victimă a poluării cu deșeuri, în același timp fiind responsabil de repararea prejudiciului adus mediului.

În majoritatea surselor de specialitate, problema legată de capacitatea de a răspunde (delictuală sau contractuală) patrimonial este examinată prin prisma condițiilor răspunderii civile, și anume, în raport cu vinovăția⁴⁶. Având în vedere principiul răspunderii obiective pentru daunele de mediu (ecologice), în materia răspunderii ce ține de dreptul mediului, problema vinovăției este examinată doar în ceea ce privește vinovăția victimei. Acest fapt se datorează regulii generale aplicabile răspunderii din dreptul mediului, unde persoana făptuitoare va răspunde chiar și dacă a acționat fără discernământ. Aceasta reiese din conținutul literei c) art. 3 al Legii privind protecția mediului înconjurător a Republicii Moldova, unde este prevăzut, în mod expres, că persoana care a cauzat prejudiciu mediului sau a admis cauzarea acestuia răspunde chiar și dacă a făcut-o inconștient. Prin urmare, aceasta presupune excluderea discernământului drept condiție a capacității de a răspunde⁴⁷.

⁴³ Comentariu la Codul civil al Republicii Moldova, vol. I. Chișinău: Arc, 2006. 1075 p. ISBN 9975-61-406-X.

⁴⁴ BLANC E. La responsabilite des parents du fait de leurs enfants. Paris, 1952. 109 p. ISBN 9783841666796.

⁴⁵ BOILĂ L.R. Paza juridică a minorului din perspectiva fundamentării obiective a răspunderii civile delictuale a celor care exercită supravegherea lui. În: Dreptul, nr. 6/2011, p. 143. ISSN 1018-0435.

⁴⁶ BOROI G., STĂNCIULESCU L. Drept civil. Curs selectiv. Teste grilă. București: ALL BECK, 2003. 674 p. ISBN 973-655-302-7, p. 322-325.

⁴⁷ TROFIMOV I., ARDELEAN G., CREȚU A. Dreptul mediului. Chișinău: Bons Offices, S.n, 2015. 320 p. ISBN 978-

În consecință, cel care depozitează deșuri în propriul teren, iaz sau pădure, dobândește o calitate dublă, una de victimă a prejudiciului patrimonial suferit prin degradarea solului, respectiv diminuarea capacităților sale productive, infectarea apei etc., iar pe de altă parte, capătă calitate de făptuitor, fiind obligat să răspundă contravențional sau penal, nu față de el, ci în fața legii.

4. CONCLUZII

În urma analizei efectuate, putem constata că răspunderea patrimonială pentru prejudiciile cauzate prin gestionarea defectuoasă a deșeurilor trebuie tratată într-o manieră distinctă, ținând cont de specificul prejudiciului de mediu și de principiile răspunderii obiective. Studiul a evidențiat că răspunderea patrimonială în acest domeniu se manifestă atât ca măsură reparatorie, cât și ca formă de sancțiune, având rolul de a compensa prejudiciile aduse mediului și de a contribui la realizarea obiectivelor de protecție a mediului.

În raport cu subiecții răspunderii patrimoniale, cercetarea a arătat necesitatea unei reglementări mai clare și mai diferențiate, având în vedere rolul specific al fiecăruia: producătorii, consumatorii, persoanele cu funcție de răspundere, coproprietarii, persoanele juridice, minorii și, în anumite cazuri, chiar victimele prejudiciului.

Pe parcursul lucrării s-au formulat următoarele propuneri de *lege ferenda* și recomandări:

1. Modificarea art. 66 din Legea nr. 209/2016, pentru a prevedea expres că prejudiciul adus mediului de deșuri de orice fel, cu sau fără vinovăție, va fi reparat în conformitate cu exigențele legislației de mediu și ale Codului civil;

2. Revizuirea alin. (4) al art. 29 din Legea nr. 209/2016, pentru a stabili că, în cazul abandonării deșeurilor pe domeniul privat, cheltuielile de curățare și refacere să fie suportate de actualii deținători doar dacă aceștia au omis să cunoască autorul sau refuză să-l denunțe;

3. Excluderea sintagmei „inclusiv cele prevăzute la alin. (4)” din alin. (6) art. 29 din Legea nr. 209/2016, pentru a evita aplicarea nejustificată a cheltuielilor de refacere asupra proprietarilor nevinovați;

4. Introducerea unui regim special de răspundere pentru consumatorii serviciilor publice de gestionare a deșeurilor municipale, inclusiv prin stabilirea de dobânzi de întârziere pentru neachitarea tarifelor, reglementate într-un nou capitol al Metodologiei privind calcularea tarifelor;

5. Extinderea noțiunii de „persoană cu funcție de răspundere” în Codul penal, pentru a include persoanele cu putere de decizie din entitățile private, nu doar cele din sectorul public;

6. Precizarea normativă clară că răspunderea contravențională și penală poate viza persoanele cu funcții de decizie indiferent de forma de proprietate a instituției;

7. Clarificarea regimului de răspundere a coproprietarilor, inclusiv a soților, pentru prejudiciile de mediu cauzate prin gestionarea incorectă a deșeurilor, pe principiul răspunderii solidare;

8. Consolidarea răspunderii patrimoniale a persoanei juridice, inclusiv în cazul săvârșirii faptelor de poluare de către reprezentanții sau angajații acesteia, fără necesitatea dovedirii vinovăției colective;

9. Instituirea unei prezumții de răspundere în sarcina părinților pentru faptele ilicite ale minorilor în materia daunelor ecologice, independent de dovedirea vinovăției lor;

10. Reafirmarea răspunderii victimei prejudiciului în cazul depozitării deșeurilor în propriul teren, având dublă calitate de victimă și făptuitor, conform principiului răspunderii obiective.

Prin implementarea acestor propuneri, s-ar contribui la o protecție mai eficientă a mediului, la clarificarea regimului juridic al răspunderii patrimoniale în domeniul gestionării deșeurilor și la consolidarea principiului „poluatorul plătește” în legislația națională.

BIBLIOGRAFIE

BIBLIOGRAPHY

- ARDELEAN G. Particularități ale acțiunii în justiție pentru repararea prejudiciului ecologic cauzat de minori. *Legea și Viața* nr. 11(287), p. 24-29. ISSN 1810-309X.
- BAIEȘ S., CEBOTARI V., CREȚU I., c.a. *Drept civil, Teoria generală a obligațiilor*. Chișinău, 2015, 750 p. ISBN 9789975534581.
- BLANC E. *La responsabilite des parents du fait de leurs enfants*. Paris, 1952. 109 p. ISBN 9783841666796.
- BOILĂ L. R. Paza juridică a minorului din perspectiva fundamentării obiective a răspunderii civile delictuale a celor care exercită supravegherea lui. În: *Dreptul*, nr. 6/2011, p. 143 ISSN 1018-0435.
- BOROI G., STĂNCIULESCU L. *Drept civil. Curs selectiv. Teste grilă*. București: ALL BECK, 2003. 674 p. ISBN 973-655-302-7.
- Cauza 172/08 din 2010 în procedura Pontina Ambiente SRL împotriva Regione Lazio [citat: 13.03.2025]. Disponibil: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri>
- CIOBANU I., NASTAS I. Evoluția conceptului de persoană cu funcție de răspundere în legislația penală națională. În: *Revista Națională de Drept*, nr. 1/2009, p. 36. ISSN 1811-0770.
- Codul civil al Republicii Moldova, nr. 1107 din 06.06.2002. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 22.06.2002, nr. 82-86.
- Codul contravențional al Republicii Moldova, nr. 218 din 24.10.2008. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 16.01.2009, nr. 3-6.
- Codul penal al Republicii Moldova, nr. 985 din 18.04.2002. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 14.04.2009, nr. 72-74.
- Comentariu la Codul civil al Republicii Moldova, vol. I. Chișinău: Arc, 2006. 1075 p. ISBN 9975-61-406-X.
- Convenția de la Basel privind controlarea transportării peste frontiere a deșeurilor periculoase și eliminarea acestora, adoptată la Geneva la 22 septembrie 1995.
- Directiva 1999/31/CE a Consiliului din 26.04.1999 privind depozitele de deșeuri. JO L 182, 16.7.1999, p. 1-19.
- Directiva 2000/35 a Parlamentului European și a Consiliului din 29 iunie 2000 privind combaterea întârzierii efectuării plăților în cazul tranzacțiilor comerciale.
- Directiva 2004/35/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 21 aprilie 2004 privind răspunderea pentru mediul înconjurător în legătură cu prevenirea și repararea daunelor aduse mediului (JO L 143, 30.4.2004, p. 56).

- DUȘCĂ I.A., BARBU-ILIE A. Hotărâri ale Curții de Justiție a Uniunii Europene în materie de mediu. București: Universul Juridic, 2010. 255 p. ISBN 978-973-127-423-2.
- Hotărârea Curții Constituționale a Republicii Moldova privind controlul constituționalității dispozițiilor art.183 din Codul penal, nr.1 din 11.01.2001. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2001, nr .8-10/1.
- Hotărârea de Guvern nr. 939 din 29.11.2023 pentru aprobarea Regulamentului privind depozitarea deșeurilor. În: Monitorul Oficial al RM, Nr. 20-23 din 18-01-2024.
- Hotărârea Plenului Curții Supreme de Justiție a Republicii Moldova cu privire la judecarea de către instanțele judecătorești a plângerilor declarate împotriva actelor nelegitime ale organelor administrației publice și ale persoanelor cu funcții de răspundere ce lezează drepturile cetățenilor”, nr.6 din 23.02.1998. Culegere de hotărâri explicative, 2000, p.192.
- Legea privind deșeurile, nr. 209 din 29.07.2016. În: Monitorul Oficial al RM, nr. 459-471 din 23.12.2016.
- MANDA C. Drept administrativ. Tratat elementar. București: Lumina Lex, 2007, p. 384. ISBN 978-973-127-116-3.
- Metodologia privind calcularea tarifelor la unele servicii publice de gestionare a deșeurilor municipale, aprobată prin Hotărârea Guvernului nr. 881/2022. În: Monitorul Oficial Nr. 5-8 din 13.01.2023.
- PASCAL M., GUGULAN E. Responsabilitatea extinsă a producătorului – mecanism de gestionare a deșeurilor. În: Revista română de drept al afacerilor, nr. 3/2024.
- PISARENCO O. Conceptul de răspundere administrativă și formele ei. În: Revista Institutul Național al Justiției, nr. 3 (38), 2016, p 42. ISSN 1854-2405.
- POENARU I. Regimul juridic al contravențiilor. București: Lumina Lex, 2002. 125 p. ISBN 973-588-444-5.
- PREDA M. Drept administrativ. Partea generală. București: Lumina Lex, 2000. 400 p. ISBN: 973-588-286-8.
- PREȚIVĂȚI Gh. Răspunderea contravențională a persoanei juridice potrivit legislației Republicii Moldova. În: Legea și Viața, nr. 8/220, p. 77, p. 76-79. ISSN 1810-309X.
- RICHIER G. De la responsabilité pénale des personnes morales. Lyon: 1943, 489 p. ISBN 978-3-7190-4137-3.
- ȘEREMET I. Responsabilitatea extinsă a producătorului în contextul mecanismului de gestionare a deșeurilor, prevăzut în legislația Republicii Moldova. În: Revista Națională de Drept, nr. 7-9 (237-239), 2020, p. 113. ISSN 1811-0770.
- TRĂILESCU A. Drept administrativ. Ediția a IV-a. București: C.H. Beck, 2010. 432 p. ISBN 978-606-18-1081-9.
- TROFIMOV I. Dreptul mediului. Chișinău: Tipografia Elena, 2002. 203 p. ISBN 9975-930-42-5.
- TROFIMOV I., ARDELEAN G., CREȚU A. Dreptul mediului. Chișinău: Bons Offices, S.n, 2015. 320 p. ISBN 978-9975-80-955-9.
- Les exceptions au principe de la personnalité des peines. DUGUE A. Paris: 1954, p. 132 [online]. [citat: 21.03.2025] Disponibil: <https://www.labase-lextenso.fr/bulletin-joly-societes/JBS-2010-066>